

HOZIRGI O‘ZBEK ADABIY TILIDA TOVUSH VA HARFLAR TUSHUNCHASI

Qodirberganova Sevinch Rashid qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Gumanitar fanlar fakulteti

O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi

1-bosqich 24/1-guruh talabasi

Sevinchqodirberganova612@gmail.com

Tel: +998886505006

Ilmiy rahbar: Muxtorova Shahnoza

Annotatsiya: Mazkur maqolada hozirgi o‘zbek adabiy tilida tovush va harflar tushunchasi fonetik hamda grafik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tovushlarning tabiati, fonemik funksiyasi va yozuvdagi ifodasi — harflar bilan bog‘liqligi izohlanadi. Shuningdek, ularning adabiy til me‘yorlari va til madaniyatidagi ahamiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: tovush, harf, fonema, fonetika, grafika, talaffuz, imlo, adabiy til.

Аннотация: В данной статье анализируются понятия звука и буквы в современном узбекском литературном языке с фонетической и графической точек зрения. Объясняется природа звуков, их фонемная функция и связь с буквенным выражением на письме. Также освещается их значение в нормах литературного языка и культуре речи.

Ключевые слова: звук, буква, фонема, фонетика, графика, произношение, орфография, литературный язык.

Annotation: This article analyzes the concepts of sound and letter in the modern Uzbek literary language from phonetic and graphic perspectives. It explains the nature of sounds, their phonemic function, and their representation in writing through letters. The article also highlights their significance in literary language norms and speech culture.

Keywords: sound, letter, phoneme, phonetics, graphics, pronunciation, spelling, literary language.

Til — inson tafakkurining ko‘zgusi, jamiyatning madaniy darajasini ifoda etuvchi asosiy vositadir. Har qanday til, avvalo, tovushlardan tashkil topadi. Tovushlar inson nutqining og‘zaki shaklida, harflar esa yozma shaklida ifoda vositasi hisoblanadi. Hozirgi o‘zbek adabiy tilida tovush va harflar muhim fonetik va grafik birliklar sifatida tilshunoslikda alohida o‘rganiladi. Bu ikki tushuncha til madaniyatining asosi bo‘lib, og‘zaki va yozma nutqning asosiy tarkibiy qismlaridir.

Tovush — bu nutq aʼzolari ishtirokida hosil boʻladigan eng kichik fonetik birlikdir. Oʻzbek tilida tovushlar unli va undoshlarga boʻlinadi. Unli tovushlar havo oqimining ogʻiz boʻshligʻidan toʻsiqsiz chiqishi natijasida, undosh tovushlar esa toʻsiq orqali hosil boʻladi. Oʻzbek tilida 6 ta unli va 23 ta undosh tovush mavjud. Tovushlarning eng muhim xususiyatlaridan biri — maʼno farqlovchi fonema vazifasini bajarishidir. Masalan, “kul” va “gul” soʻzlari orasidagi [k] va [g] tovushlari butunlay boshqa maʼnoni anglatadi. Demak, fonema — bu tildagi maʼno ajratuvchi fonetik birlikdir. Fonemik tahlil tilshunoslikning fonologiya sohasida alohida oʻrganiladi.

Harf — tovushning yozuvdagi grafik belgisidir. Hozirgi oʻzbek alifbosi lotin yozuvi asosida boʻlib, tovushlarni ifodalashga xizmat qiladi. Harflar tovushlar soniga mutanosib boʻlsa-da, baʼzi tovushlar bitta emas, bir nechta harf bilan ifodalanadi: masalan, “sh”, “ch”, “ng”. Ayniqsa, oʻzbek tilida baʼzi tovushlar, masalan, “oʻ”, “gʻ” alohida harf sifatida ifodalanadi, biroq ular kompyuterda yozishda yoki talaffuzda chalkashlik tugʻdirishi mumkin. Harflarning notoʻgʻri ishlatilishi esa imlo xatolariga olib keladi. Misol: “oʻgʻil” (farzand) va “ogʻil” (sigirxon) soʻzlari.

Tovush — ogʻzaki, harf esa yozma ifodadir. Masalan, “sh” tovushi faqat bitta tovush boʻlsa-da, u yozuvda ikki harf bilan ifodalanadi. Shu sababli bu ikki tushunchani aralashtirmaslik kerak. Tilshunoslikda bu farq fonetika va grafika fanlari orqali oʻrganiladi.

Adabiy tilning muhim mezonlaridan biri — talaffuz (fonetik) va yozuv (grafik) meʼyorlariga rioya qilishdir. Tovushlar notoʻgʻri talaffuz qilinsa, soʻzning maʼnosi oʻzgaradi yoki muloqotda tushunmovchilik yuzaga keladi. Shuningdek, yozuvdagi xatoliklar — savodxonlik darajasini pasaytiradi. Masalan, “yoʻl” soʻzining “yol” tarzida notoʻgʻri aytilishi yoki yozilishi — muloqotda xatoga sabab boʻladi. Shu bois, fonetik va grafik meʼyorlarga amal qilish — til madaniyatining ajralmas qismidir. Fonema — bu soʻzlardagi maʼno farqlovchi fonetik birlikdir. Masalan, “tol” va “pol” soʻzlaridagi [t] va [p] tovushlari butunlay boshqa maʼno hosil qiladi. Oʻzbek tilidagi fonemalar soni va ularning tizimda tutgan oʻrni fonologiya fanining muhim tahlil obyekti hisoblanadi. Fonemik analiz orqali tovushlar tizimlashtiriladi, soʻzlarda qanday fonemalar qatnashgani aniqlanadi. Bu, ayniqsa, kompyuter lingvistikasi, sunʼiy intellektga asoslangan ovoqli tizimlar yaratishda juda muhim hisoblanadi.

Hozirgi oʻzbek alifbosi lotin grafikasi asosida boʻlib, 1993-yildan rasmiy tus olgan. Bu grafik tizimning joriy etilishi yozuvda fonetikaga yaqinlikni taʼminlash, talaffuz va yozuvdagi farqni kamaytirish maqsadida amalga oshirilgan. Shunga qaramay, baʼzi harflar (masalan: “oʻ”, “gʻ”, “sh”, “ch”) yozuvda ikki belgidan iborat boʻlib, bu kompyuter texnologiyalari va matn terishda muayyan qiyinchiliklar tugʻdiradi. Hozirda bu borada yangi grafik yondashuvlar, islohotlar ustida ish olib borilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Jo‘rayev N.N. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. — Toshkent: O‘qituvchi, 2006.
2. Mamatov N., To‘xtaboyeva M. O‘zbek tili fonetikasi. — Toshkent: Fan, 2010.
3. Madvaliyeva N. Fonetik tahlil asoslari. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2015.
4. Hasanboy Jamolxonov. O‘zbek adabiy tili. — Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2013.
5. <https://lex.uz/docs/97676>
6. <https://muhaz.org/mavzu-tovushlar-va-harflar.html>
7. https://uz.wikipedia.org/wiki/Harf-tovush_yozuvi
8. <https://ilmiybaza.uz/document/til-va-yozuv-harf-tovush-yozuvi/>